

VRTOVI U SKLOPU MAKSIMILIJANOVOG LJETNIKOVCA NA OTOKU LOKRUMU

GARDENS IN THE COMPLEX OF THE MAXIMILIAN'S SUMMER RESIDENCE ON THE ISLAND OF LOKRUM

Nikolina Brailo

SAŽETAK

Otok Lokrum najveći je gradski perivoj, najznačajnije i najposjećenije izletište i rekreacijski prostor Dubrovnika, udaljen oko 600 metara od stare gradske luke.

Bogatu povijest otoka pratimo od 1023. god. kada Lokrum prelazi u vlasništvo benediktinaca. Oni na otoku grade samostan i uređuju poljoprivredne površine uzgajajući biljke za hranu i liječenje. Na otoku ostaju do 1798. god, a nakon njih otok je u posjedu nakoliko dubrovačkih obitelji.

Godine 1859. otok prelazi u vlasništvo Maksimilijana Habzburškog i doživljava svoju drugu renesansu. To je razdoblje bilo najznačajnije u povijesti vrtnog i krajobraznog uređenja Lokruma. Između benediktinskog samostana i arheološke zone gradi se ljetnikovac u historicističkom stilu, uređuju stari i oblikuju novi vrtovi u duhu tadašnje europske krajobrazne umjetnosti, a cijeli otok pretvara se u perivoj. Maksimilijan počinje introducirati egzotično bilje kojim je ukrašavao svoje vrtove, ali i slobodnu prirodu.

Ispod samostana podiže vrtne terase koje se nadovezuju na dva obnovljena klaustarska vrta, postavši njegovim najintimnijim utočištem. Prostor vrtnih terasa s tri strane je zatvoren kamenim zidom, a na zapadnoj strani je otvoren prema pučini. Aksijalnost i simetrija historicistički oblikovanih četverokutnih terasa naglašene su stazama, stepeništima, kamenim rubnjacima i oblikovanim biljem.

Ostaci kamene plastike i egzotičnog bilja tek podsjećaju na visoku razinu uređenosti Maksimilijanovih vrtova, a sraslost ladanjskog objekta i vrta i danas je toliko snažna i čitljiva.

Rad je iznesen na Danima Cvita Fiskovića u Orebićima 2001. godine.

Neoprostivo je prepustiti vremenu da sa sobom odnosi vrijednosti našeg vrtnoarhitektonskog nasljeđa. Obnova vrta prema sačuvanoj geometrijskoj matrici, zamjena starog bilja novim i kontinuirano održavanje vrta ne bi trebali biti nerješiv problem.

Ključne riječi: Lokrum, Maksimilijan Habzburški, historicizam, egzotizam, klaustarski vrtovi, perivoj, povijesni vrtovi

ABSTRACT

The island of Lokrum is the largest city park, the most important and the most frequently visited excursion centre and recreational area of Dubrovnik, located at the distance of 600 m from the old harbour.

We trace the rich history of the island back to 1023 when Lokrum became the property of the Benedictine order. They built the abbey and brought land to cultivation, growing plants for food and medicinal treatment. They remained on the island until 1798. After the benedictines the island became the property of several families from Dubrovnik.

In 1859 the island came under the ownership of Maximilian Habsburg and went through its second renaissance. That period was the most significant in the history of the garden landscaping on Lokrum. Between the Benedictine abbey and the archaeological zone a summer residence was built in the historicistic style, the old gardens were tended and the new ones laid out in the spirit of the European landscaping art of the time, while the entire island was transformed into a park. Maximilian started introducing exotic plants which were not only decorating his gardens but also the free nature.

He erected the garden terraces beneath the abbey which were the extension of the cloister gardens becoming his most intimate refuge. The space of the garden terraces is closed by a strong wall from the three sides, while from the western side it opens out to the sea. The axiality and symmetry of the historicistically shaped terraces are accentuated by pathways, stairways, the stone edges and clipped plants.

The remains of stone elements and exotic plants only remind of the well tended Maximilian's gardens, while blending of his country estate with the garden is very strong and clear even today.

It is unjustifiable to allow our valuable garden architecture heritage to be carried away by time. The restoration according to preserved geometrical matrix, the replacement of the old plants with the new ones and the continuous maintenance of the garden should not remain an unsolvable problem.

Key words: Lokrum, Maximilian Habsburg, historicism, exoticism, cloister gardens, park, historical gardens

UVOD

Otok Lokrum ploveći je perivoj grada Dubrovnika. Udaljen samo 600 metara od stare gradske luke dovoljno je blizu da bi bio dostupan, ali ipak i dovoljno daleko da bi ostao sačuvan svojim ljubiteljima.

Povijest otoka toliko je bogata i zanimljiva da Lokrum služi kao živo vrelo svima koji se bave krajobraznom umjetnosti, botanikom, arhitekturom, arheologijom, povijesti umjetnosti ...

Povijest otoka se prati od 1023. godine kada je otok došao u vlasništvo benediktinaca. Oni su na njemu izgradili samostan i crkvu, i zacijelo su uzgajali voće, povrće, masline i lozu, ali i ukrasno i ljekovito bilje. Samostan je proširen u gotičko-renesansnom slogu nakon 1466. god. kad je pripao pod padovansku kongregaciju sv. Justina. To je ujedno bilo i vrijeme njegove najveće moći, tada je bio i najraskošnije uređen. Dio samostanskog sklopa i crkva sv. Marije iz XII. i XIII. stoljeća srušeni su u Velikom potresu 1667. god. Nakon potresa učinjeni su najnužniji radovi kako bi se mogao nastaviti život u samostanu. Ipak, sve to nije bilo dovoljno da se povrati snaga samostana, pa se otok 1798. god. po nalogu Pape Pia VI prodaje imućnijim građanima Dubrovnika. U tom vremenu kao i nakon pada Republike nije bilo značajnih zahvata na uređenju otoka, osim što se "nastavilo održavati postojeće poljoprivredne površine s trajnim kulturama poput vinograda, voćnjaka i maslinika" (Š i š i ć, 1989 b).

Godine 1859. nedaleko Lokruma eksplodirao je ratni brod "Triton" u kojemu je poginulo 85 mornara. Ova je tragedija u Grad dovela zapovjednika austrijske mornarice, nadvojvodu Maksimilijana Habzburškog. Upoznavši ljepotu Lokruma Maksimilijan je odlučio kupiti otok i pretvoriti ga u svoju ladanjsku rezidenciju. Bio je to početak najznačajnijeg ladanjskog i vrtno-krajobraznog razdoblja u razvoju otoka Lokruma obilježen introdukcijom egzotičnog bilja. Smrću Maksimilijana 1867. g. nakratko je prekinuto uređenje Lokruma, ali od 1878. do

1891. god, o otoku ponovno brine Habzburški dvor (do 1919. god.), a sam prijestolonasljednik Rudolf do smrti 1889. god. Temeljni zahvati uređenja lokrumskih vrtova i perivoja izvedeni su znatnim dijelom za Maksimilijana, dok se u Rudolfovo vrijeme uglavnom nastavilo održavanje postojećeg stanja.

Lokrum je 27. 02. 1948. godine proglašen prirodnom rijetkošću (od 1976.g. "Specijalnim rezervatom šumske vegetacije") čime su biološke vrijednosti otoka, njegove šume crnike, makije i alepskog bora napokon stavljene pod zaštitu. Poslije II. svjetskog rata pristupilo se obnavljanju i održavanju vrtova i perivoja, te posebnoj zaštiti od požara temeljenoj na postavci, da je potrebno dobro urediti i održavati razgranjen sustav putova i staza izbjegavajući okomito iskrčene usjeke koji vizualno narušavaju sliku otoka (Š i š i ć, 1989 a).

Godine 1958. Lokrum preuzima Biološki institut JAZU-a u Dubrovniku, čija stručna komisija odlučuje osnovati botanički vrt za koji je 1960. god. Bruno Šišić izradio projekt. Ova se jedinica 1968. god. osamostalila pod imenom "Rezervat Lokrum" pod kojim djeluje i danas.

Domovinski rat nije pošteđio ni Lokrum. Od direktnog granatiranja tijekom 1991.-1992. g. teško su oštećeni: benediktinski samostan, Maksimilijanov ljetnikovac, Lugareva kućica u lučici Portoč i tvrđava "Fort Royal". Samo na botanički vrt palo je oko 50 granata, stradali su i stari nasadi lokrumskih vrtova kao i prirodna vegetacija otoka.

UNESCO-vim registrom 1995. godine otok Lokrum je uključen u zaštićenu zonu svjetske kulturne cjeline Dubrovnika, što je još jednom potvrdilo njegovu vrijednost.

Lokrum je zbog svoje iznimne prirodne ljepote već dugo najposjećenije dubrovačko izletište kako domaćim ljudima tako i strancima. Kategorija specijalnog rezervata šumske vegetacije, koja zabranjuje noćenje i boravak na otoku nakon odlaska zadnjeg broda, omogućuje lakšu brigu i održavanje ovog najvećeg gradskog perivoja.

MATERIJALI I METODE

Autorica opisuje nastanak i razvoj historicistički oblikovanih vrtova otoka Lokruma nastalih u sklopu ladanjske rezidencije Maksimilijana Habzburškog od 1859.god. Također uspoređuje izgled današnjih vrtova i biljne vrste koje u njemu rastu, s njihovim opisima u literaturi kao i prikazima na brojnim razglednicama s početka XX. st. Uspoređuje ih i s nerealiziranim projektima

austrijskih arhitekata koji su po Maksimilijanovom nalogu izradili nacрте pregradnje ljetnikovca, te uređenja i oblikovanja vrtних prostora. Kompleksnost mogućeg projekta obnove leži u činjenici što je Lokrum izuzetan spomenik vrtne arhitekture XIX. st. i stoga ga je potrebno dostojno predstaviti.

NASTANAK MAKSIMILIJANOVIIH VRTOVA

Nedugo po kupnji otoka Maksimilijan je započeo s gradnjom ljetnikovca, introdukcijom egzotičnog bilja, te oblikovanjem vrtova uz sam dvorac kao i uređenjem sveukupnog zelenila na otoku. Iako je najuža zona obradivog zemljišta od luke Portoč, do samostana i uokolo njega (uključujući klaustarske vrtove), bila kultivirana i korištena za samostanske potrebe stoljećima, oblikovanjem historicističkih vrtova na ovim istim prostorima (uključujući nastanak vrtних terasa podno ljetnikovca) nastavljena je duga tradicija uređenja lokrumskih otvorenih površina, ali ovaj put u duhu novog doba i svjetonazora. Trend egzotizma, odnosno unosa stranog egzotičnog i po habitusu neobičnog bilja, zadivio je i Maksimilijana. Do proljeća 1863. poznati botaničar s padovanskog sveučilišta, Roberto V i s i a n i na Lokrumu je zabilježio preko šezdeset rodova egzotičnog bilja.

Novi ljetnikovac građen u historicističkom stilu interpoliran je unutar kompleksa nekadašnjeg benediktinskog samostana. Budući da je redovnički život na Lokrumu trajao neprekidno od 1023. god. do kraja XVIII. stoljeća, Maksimilijan je u samostanskom sklopu zatekao građevine i ostatke crkve obilježene nizom građevno-arhitektonskih stilova, od predromanike, romanike, gotike do renesanse. Nema sumnje da su prilikom dogradnje ljetnikovca mnogi kulturno-povijesni ostaci samostana uništeni ili zatrpani, a unutrašnjost samostana izmijenjena. Valjda je to dug koji je lokrumska arhitektura morala platiti da bi se u paleti stilova našlo mjesto i za historicističku građevinu.

Teško je sa sigurnošću potvrditi ime glavnog arhitekta lokrumske ljetnikovca budući da se na postojećim nacrtima i dokumentima izmjenjuje nekoliko imena. Moguće da ga je paralelno s dvorcem Miramare u Trstu radio isti arhitekt Carl Junker. Maksimilijan poziva 1863. god. njemačkog arhitekta Fridricha da mu pripremi projekt nove rezidencije na ostacima stare opatije. Ovaj projekt je ostao nepoznat, ali iz 1867. god. postoji akvarel - ptičja perspektiva kompleksa s potpisom arhitekta Segenschmida (Č o r a k, 1987).

Maksimilijan, koji je u Meksiku već od 1863. ne zaboravlja svoj otok i naručuje od mladog arhitekta Juliusa Hofmanna još jedan projekt rekonstrukcije (Andres, 1987). Međutim, Maksimilijanova smrt u Meksiku 1867. god. zaustavila je njegovu realizaciju i utjecaj na daljnji razvoj Lokruma i njegovih vrtova u smjeru koje je njegov vlasnik bio naumio.

Iako je prema "policijskim spisima iz dubrovačkog arhiva" (Foretić, 1990) u razdoblju od 1859. do 1863. god. Maksimilijan na Lokrumu boravio samo 165 dana, arhitektonski i krajobrazno-oblikovni zahvati itekako su duboki i dojmiljivi.

MAKSIMILIJANOVI VRTOVI DANAS

Unutar Maksimilijanove ladanjske rezidencije inkorporirane između bivšeg samostana i ruševine crkve sv. Marije, utkali su se zeleni oblikovani vrtovi. Osim već postojećih klaustarskih vrtova, na zapadnoj zaravni okrenutoj moru formirane su tri četvrtaste vrtne terase. Prostor vrtnih terasa na istočnoj strani zatvorilo je samo zdanje, južna i sjeverna strana obzidane su zidom od lomljenog kamena, dok je zapadna strana okrenuta pučini. Potpuno zatvoreni i od ostalog dijela otoka izolirani vrtovi postali su Maksimilijanov najintimniji kutak i utočište (crtež 1).

Oba klaustara na Lokrumu, osim sačuvane kamene plastike, imaju i svoje vrtove. Inače, klaustarski vrtovi bili su česta pojava na dubrovačkom području, dok su na području našeg jadranskog primorja klaustarski atriji ili peristili rijetko bili uređeni kao vrtovi, već su bili pretvarani u popločena dvorišta ukrašena kamenom krunom cisterne za vodu smještene pod pločnikom dvorišta (Šišić, 1991).

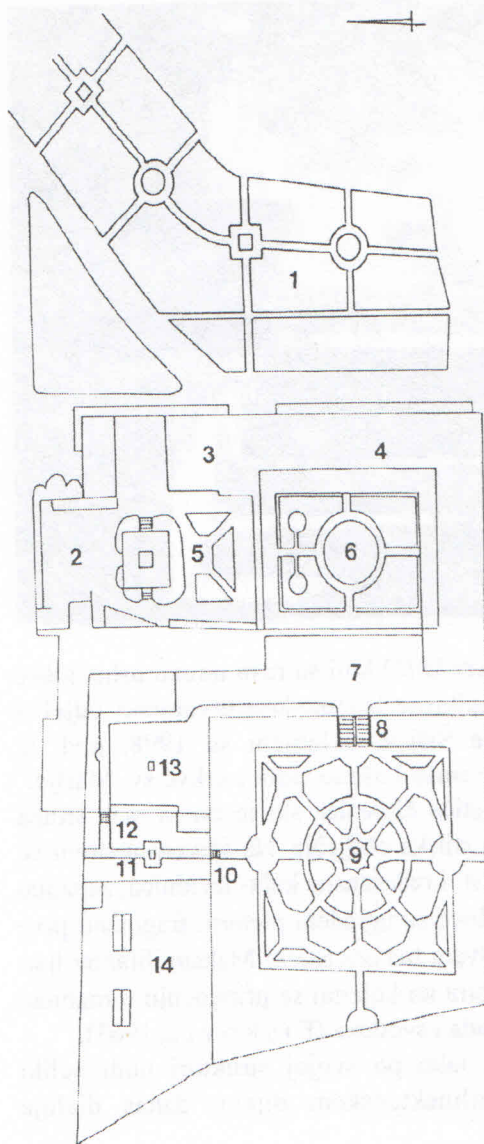
Stari romanički klaustar

Od starog romaničkog samostana sačuvana je jedino središnja povišena cisterna (slika 1) ograđena kamenim zidom s jednostavnom romaničkom krunom bunara (Brailo, 2000). Od istočnog i zapadnog ulaza do bunara vodi nekoliko stepenica. Cijeli prostor jednostavno je koncipiran, a gredice su porubljene okruglastim kamenjem. Među biljkama posebno se ističe nekoliko starih primjeraka piramidalnog čempresa (*Cupressus sempervirens L. var. pyramidalis*), snažno stablo fotinije (*Photinia serrulata Lindl.*), i eukaliptus (*Eucalyptus sp.*) (crtež 2).

Crtež 1. Vrtovi u sklopu Maksimilijanovog ljetnikovca

Drawing 1. Gardens in the complex of the Maximilian's summer residence

(izradila Nikolina Brailo, prema crtežu B. Šišića u Studiji uz PUP otoka Lokruma)

1. PRISTUPNI VRTOVI
  2. RUŠEVINE CRKVE SV. MARIJE UNUTAR ARHEOLOŠKE ZONE
  3. MAKSIMILIJANOV LJETNIKOVAC
  4. BENEDIKTINSKI SAMOSTAN
  5. ROMANIČKI KLAUSTAR S CISTER-NOM U SREDIŠTU
  6. GOTIČKO-RENASANSNI KLAUSTAR
  7. GORNJA VRTNA TERASA (DANAS UGOSTITELJSKI PROSTOR)
  8. MONUMENTALNO STEPENIŠTE
  9. PARK "FRANJE JOSIPA" S CENTRALNOM ZVIJEZDOM
  10. MALO STEPENIŠTE
  11. "VRT PALMI" S KAMENIM POSTAMENTOM U SREDIŠTU
  12. MALO STEPENIŠTE
  13. "MAKSIMILIJANOV PARK" S KAMENIM POSTAMENTOM U SREDIŠTU
  14. PROSTOR NEKADAŠNJEG RASADNIKA
-
1. THE APPROACHING GARDENS
  2. THE RUINS OF ST. MARY'S CHURCH WITHIN THE ARCHAEOLOGICAL ZONE
  3. MAXIMILIAN'S SUMMER RESIDENCE
  4. BENEDICTINE ABBEY
  5. ROMANESQUE CLOISTER WITH A CISTERN IN ITS CENTRE
  6. GOTHIC-RENAISSANCE CLOISTER
  7. THE UPPER GARDEN TERRACE (SITE OF THE PRESENT RESTAURANT)
  8. MONUMENTAL STAIRWAY
  9. THE FRANCIS JOSEPH PARK WITH A STAR-SHAPED CENTRE
  10. THE SMALL STAIRCASE
  11. THE PALM GARDEN WITH A STONE PEDESTAL IN ITS CENTRE
  12. THE SMALL STAIRCASE
  13. MAXIMILIAN'S PARK WITH A STONE PEDESTAL IN ITS CENTRE
  14. THE SPACE OF THE FORMER PLANT NURSERY

Slika 1. Romanički klaustar s cisternom u središtu

Figure 1. The Romanesque cloister with a cistern in its centre

Stari alepski borovi (*Pinus halepensis* Mill.) koji su rasli unutar arheološke zone na traženje “Uprave za zaštitu kulturne baštine-konzervatorski odjel u Dubrovniku” nakon studije Dr. Brune Šišića, uklonjeni su 1998. god. iz sigurnosnih razloga, jer su prijetili da se sruše i oštete zidove crkve sv. Marije.

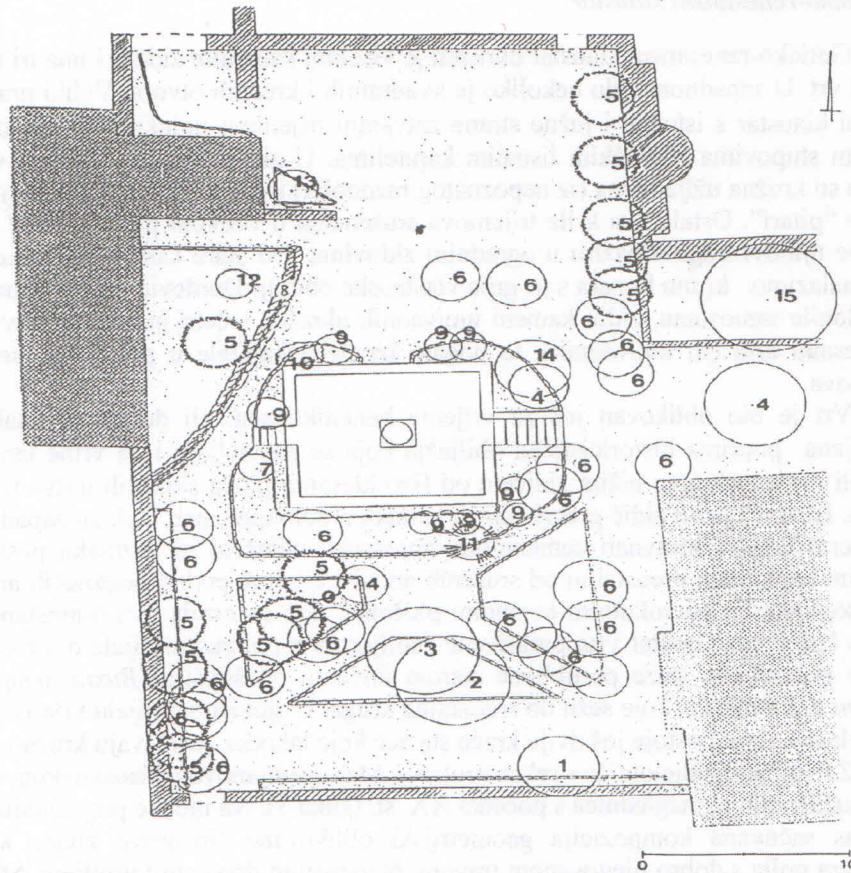
Vrijednost ovog prostora posebno ističe činjenica što je on sa svih strana okružen građevinama koje nose različita stilska obilježja. Na sjevernoj strani su ostaci romaničke crkve sv. Marije iz XII st. i renesansna kula- izvidnica, zapadno su dograđeni stambeni objekti (u čije zidove su ugrađeni pleterni fragmenti prve predromaničke crkve). Istočnu stranu zatvara historicistički Maksimilijanov ljetnikovac, a južnu kameni zid starog klaustara na kojemu se primjećuju romanički tragovi vrata srpastih lukova i počeci arkada i svodova (F i s k o v i ć, 1963).

Nažalost, ovaj jedinstveni prostor, iako po svojoj strukturi nudi veliki potencijal, u biljno oblikovnom i arhitektonskom dijelu, danas djeluje poprilično “okrnjeno”.

Crtež 2. Romanički klostar i Maksimilijanov vrt na Lokrumu (postojeće stanje, kolovoz 2001.)
 Drawing 2. The romanesque cloister and Maximilian's garden on the island of Lokrum (the existing condition, August 2001.)

(izradila Nikolina Brailo)

1. KURIKA (<i>Euonymus japonica</i> L.)	9. JUKA (<i>Yucca gloriosa</i> L.)
2. FOTINIJA (<i>Photinia serrulata</i> Lindl.)	10. RUŽMARIN (<i>Rosmarinus officinalis</i> L.)
3. KOKULUS (<i>Cocculus laurifolius</i>)	11. NISKA ŽUMARA (<i>Chamaerops humilis</i> L.)
4. LOVORIKA (<i>Laurus nobilis</i> L.)	12. CIKAS (<i>Cycas revolute</i> Thumb.)
5. ČEMPRES (<i>Cupressus sempervirens</i> L. var. <i>pyramidalis</i>)	13. OLEANDER (<i>Nerium oleander</i> L.)
6. PITOSPOR (<i>Pittosporum tobira</i> Ait.)	14. ROGAČ (<i>Ceratonia siliqua</i> L.)
7. HORTENZIJA (<i>Hydrangea</i> sp.)	15. EUKALIPTUS (<i>Eucalyptus</i> sp.)
8. SURUČICA (<i>Spiraea</i> sp.)	

Tijekom ljeta 2001. započela su dugo očekivana arheološka istraživanja uz ruševine crkve sv. Marije, kao i konzervacija starih zidova crkve.

Gotičko-renesansni klaustar

Gotičko-renesansni klaustar okružen je visokim kamenim zidom i ima tri ulaza u vrt. U zapadnom zidu nekoliko je kvadratnih i kružnih otvora. Veliki pravokutni klaustar s istočne i južne strane kvadriraju trijemovi polukružnih arkada s oblim stupovima i gotičkim lisnatim kapitelima. U zidiću između stupova vidljiva su kružna užljebljena (iz nepoznatog razdoblja) u kojima su bile postavljene vaze "pitari". Ostala dva krila trijemova srušena su u velikom potresu 1667. g., ali se njihovi tragovi naziru u ogradnim zidovima. Od stare kamene plastike tu još nalazimo: krunu bunara s tri grba vlasteoske obitelji Đurđević koja je krunu i poklonila samostanu, zidni kameni umivaonik ukrašen s četiri anđeoske glavice, isklesanu arlu (ili umivaonik), te bogato izrađene kapitule u potresu srušenih stupova.

Vrt je bio oblikovan još za vrijeme benediktinaca, ali dolaskom Maksimilijana poprima historicistička obilježja koja se nastavljaju i na vrtne terase. Cijeli vrt je uokviren nižim zidićem od fino klesanih ploča složenih u dva ili tri reda. Istočni i južni zidić prekriveni su kamenim poklopnicama, dok su zapadni i sjeverni vrhom poravnati cementnom smjesom i ukrašeni na razmaku postavljenim kapitelima preostalim od srušenih arkada. Hodnik podno postojećih arkada popločen je pravokutnim kamenim pločama, dok su ostala dva samostanska krila kao i staze unutar vrta prekrivene zemljom. Vrt po sredini dijele dvije okomito postavljene staze porubljene starom živicom od šimšira (*Buxus sempervirens* L.) (slika 2), koje sežu do središnjeg kruga. U sjevernom dijelu vrta bočno od glavne staze postoje još dvije kraće stazice koje također završavaju kružno.

Za prijedlog djelomične rekonstrukcije Maksimilijanovog klaustarskog vrta poslužila nam je razglednica s početka XX. st. (slika 3). Na njoj se prepoznaju do danas sačuvana kompozicija geometrijski oblikovane šimširove živice koja zatvara polja s dobro njegovanom travom, te ukrasnim drvećem i grmljem. Staze su posute bijelim pijeskom, a visoki ogradni zidovi gotovo su u potpunosti prekriveni gustim penjačicama (Brailo, 2000).

D. H i r c je 1905. god. obilazio Lokrumske vrtove u pratnji upravitelja samostana, dominikanca Dalmacija Franetovića za kojeg kaže da se marljivo bavio proučavanjem biljaka i gajenjem cvijeća. Navodi da su tada u vrtu rasli: orijaški oleanderi (*Nerium oleander* L.), velikolisna magnolija (*Magnolia grandiflora* L.), agave (*Agave americana* L.) između zimzelena-šimšira (*Buxus sempervirens* L.) i raznovrsno cvijeće.

Slika 2. Šimširova živica u gotičko-renesansnom klaustru
Figure 2 The box hedge in the Gothic and Renaissance cloister

Slika 3. Gotičko-renesansni klaustar i Maksimilijanov historicistički ljetnikovac s vrtom (početak XX. stoljeća)
Figure 3. The Gothic- Renaissance cloister and Maximilian's Historicistic summer residence with the garden (the beginning of the 20 th century)

Lujo V o j n o v i ć 1922. god. prigovara: “Ko je vidio Lokrum za Maksimilijanovoga vremena, pa i docnije za Rudolfovoga pa ga gleda danas, ne bi ga u mnogom čemu ni prepoznao. Naročito moram žaliti uništenje divnih leandara (oleanderi) u manastirskom vrtu i sječu borova bez plana i cilja. Vrtovi sa zapadne strane ostrva također su zpušteni”.

Lokrum je 1938. god. posjetio i fotografirao dr. Zdravko A r n o l d, osnivač Zavoda za vrtlarstvo pri Poljoprivrednom fakultetu u Zagrebu. Klaustarski vrt opisuje riječima: “Usred samostanske zgrade okružen svođenim hodnicima nalazi se vrtić samostanskog klaustara s pravilnim ploham obrubljenim šimširom, zasađen narančama, japanskim mušmulama (*Eriobotrya japonica* L.), agavama, opuncijama (*Opuntia ficus-indica* Mill). Tu je i lijepa velika magnolija (*Magnolia grandiflora* L.). Po zidu se penje bršljan, divlja loza i jedna ruža penjačica sa sitnim žutim cvjetovima”. Neko od navedenog bilja i danas možemo naći u klaustarskom vrtu. (crtež 3)

Šimširova živica predstavlja osnovni skelet i najnaglašeniji motiv ovog vrta, međutim ona na nekim mjestima nije cjelovita. Stoga bi na tim mjestima trebalo posaditi i do visine postojeće odnjegovati novu živicu. Biljke koje se ne uklapaju u koncept prostora treba ukloniti, a stare i zakržljale zamijeniti novim.

Vrtne terase (pogledati sliku 1)

Kroz vrata u zapadnom zidu izlazi se na zaravan posutu šljunkom, od koje se dalje pristupa vrtnim terasama. H i r c 1905. navodi da nije dugo da je ovo polje priređeno, a od bilja spominje: vitke jele, oleandre, juke i svakovrsno cvijeće.

Danas se ova terasa koristi kao ugodan ugostiteljski prostor zaštićen hladovinom čempresa, tisa (*Taxus baccata* L.), pitospora (*Pittosporum tobira* Ait.), oleandera, lovorika (*Laurus nobilis* L.), bagrema (*Robinia pseudacacia* L.), te ukrašen cikaskom (*Cycas revolute* Thumb.) i suručicom (*Spyraea* sp.). Tu su i dva kamena postamenta od kojih je jedan prenesen iz “Parka Franje Josipa”, te jedan jednostavni kvadratni kameni okvir za gustjenu.

A r n o l d (1938.) navodi da zgradu staroga samostana, odnosno nekadašnjeg dvorca, okružuje pravilni vrt u stilu talijanskih vrtova. Vrt nije velik, nema monumentalnih linija, već je intiman, pa se vidi da je bio izgrađen za čovjeka, koji je volio da u samoći uživa u romantici mora, raskoši južnog pejzaža i bujne egsotične flore”.

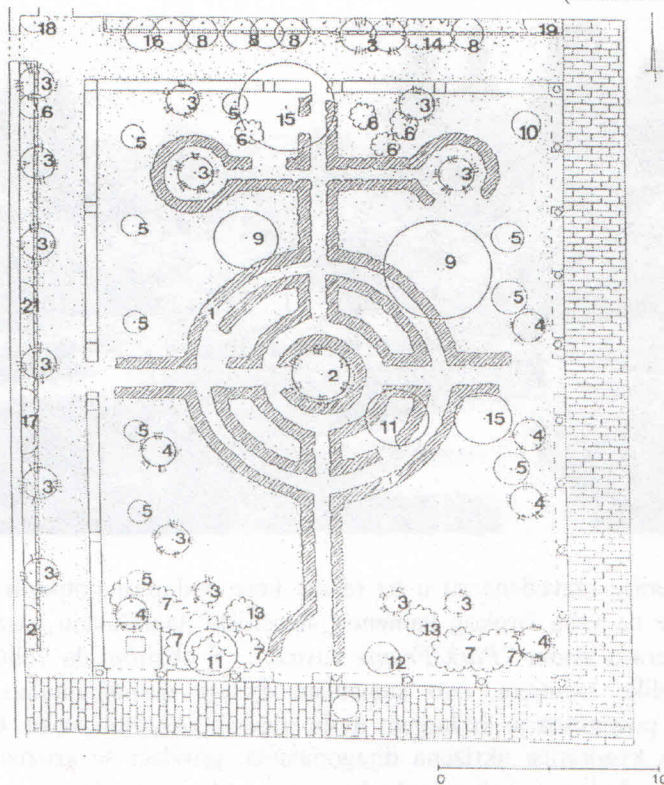
Cjelovitu stilsku analizu lokrumskih vrtova i atribuciju historicističkom stilu izvršio je Bruno Šišić 1987. godine (Š i š i ć, 1989 b).

Nikolina Brailo: Vrtovi u sklopu Maksimilijanovog ljetnikovca na otoku Lokrumu

Crtež 3. Gotičko-renesansni klaustar i Maksimilijanov historicistički vrt na Lokrumu (postojeće stanje, kolovoz 2001.)

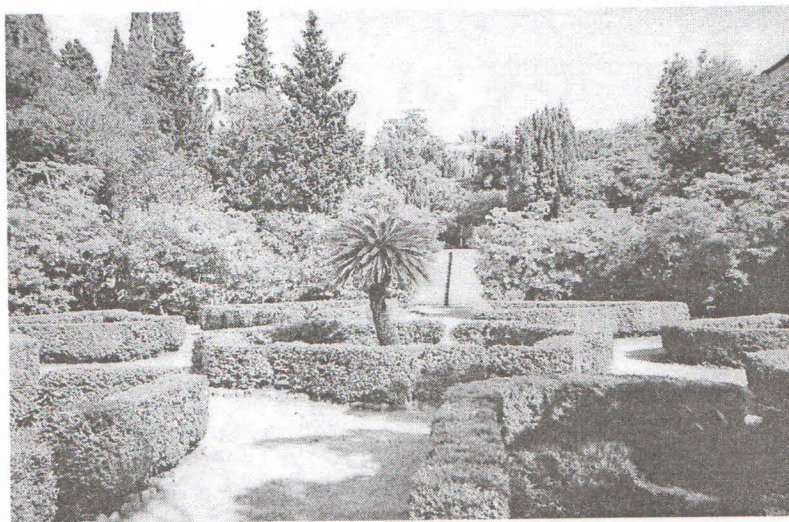
Drawing 3. The gothic-renaissance cloister and Maximilian's historicistic garden on the island of Lokrum (the existing condition, August 2001)

(izradila Nikolina Brailo)

1. ŠIMŠIR (<i>Buxus sempervirens L.</i>)	11. JAPANSKA KALINA (<i>Ligustrum japonicum Thunbg</i>)
2. PALMA VAŠINGTONIJA (<i>Washingtonia robusta Linden.</i>)	12. ŠIPAK, MOGRANJ (<i>Punica granatum L.</i>)
3. NISKA ŽUMARA (<i>Chamaerops humilis L.</i>)	13. KAMELIJA (<i>Camellia japonica</i>)
4. VELIKA ŽUMARA (<i>Trachycarpus excelsa Wendl.</i>)	14. BANKSOVA RUŽA (<i>Rosa banksiae R.Br.</i>)
5. GORKA NARANČA (<i>Citrus aurantium L.</i>)	15. JAPANSKA NESPOLA, MUŠMULA (<i>Eriobotrya japonica Lindl.</i>)
6. BOŽUR (<i>Paeonia lactiflora</i>)	16. INDIJSKA OPUNCIJA (<i>Opuntia ficus-indica Mill.</i>)
7. AUKUBA (<i>Aucuba japonica</i>)	17. PETOLISNA LOZICA (<i>Parthenocissus quinquefolia Planch.</i>)
8. JUKA (<i>Yucca gloriosa L.</i>)	18. AGAVA (<i>Agave Americana L.</i>)
9. MAGNOLIJA (<i>Magnolia grandiflora L.</i>)	19. TRŠLJA (<i>Pistacia lentiscus L.</i>)
10. SMOKVA (<i>Ficus carica L.</i>)	20. KAPARA (<i>Capparis spinosa L.</i>)
	21. BRŠLJAN (<i>Hedera helix L.</i>)

- Slika 4. "Zvijezda"- centralni motiv velike vrtne terase zvane "Park Franje Josipa" s monumentalnim kamenim stepeništem u pozadini
- Figure 4. The star-shaped central motive of the large garden terrace named "The Franz Joseph park" with a monumental stairway in the background

Vrtne terase razvedene su u tri razine koje podupiru potporni zidovi. Tri stupaste tise na vrhu širokog kamenog stepeništa naglašavaju ulaz u najveću kvadratnu terasu zvanu "Park Franje Josipa". S obzirom da veličina vrta ne poprima velike razmjere, ovo stepenište djeluje monumentalno. Centralna perspektiva postignuta je križanjem dviju glavnih okomitih staza. Oko nastala četiri manja kvadratića ukrižena dijagonalama, provlači se kružna staza koja tangencijalno dodiruje rubnu ophodnu šetnicu. Svi vrtni likovi uobličeni su kamenim rubnjacima. U centralnom dijelu formirana je "zvijezda"(slika 4) koju porubljuje živica od šimšira s cikasma u središtu, okolne trokutaste gredice zasađene su pitosporima, dok u rubnim gredicama rastu horizontalni čempresi (*Cupressus sempervirens L. var. horizontalis*), lovorike, pitospori i juke. Živica je na nekoliko mjesta potpuno propala, pa bi je trebalo obnoviti, kao i okolni ostarjeli pitospor koji je neujednačen rastom i formom. Nekoć je u središtu bio postavljen kameni postament s bustom Franje Josipa. Na razglednici s početka XX. st. uočavamo da je bista zamjenjena vazom postavljenom na "tumulusu" od kamenja, dok je danas na njenom mjestu cikas visok 2 m (do lisne rozete). H i r

c (1905) navodi da su okolni pitospori bili toliko gusti da su tvorili osam zelenih tunela, dok Zdravko Arnold (1938) spominje da su pojedine prostorije vrta omeđene visokim vazdazelenim stijenama od pitospora, zatim nalazi živice od suručice (*Spirea ulmifolia Scop.*), japanske kurike (*Euonymus japonica L.*), te grupe jorgovana (*Syringa sp.*) koje služe kao prirodne kulise. Dalje opisuje parterne plohe obrubljene lijepim živicama od ružmarina (*Rosmarinus officinalis L.*) i šimšira, te zasađene jukama (*Yucca sp.*), dasilirionima (*Dasyllirion sp.*), agavama, opuncijama i sivkastobijelim primorskim dragušcem (*Cineraria maritime L.*).

Slika 5. Malo stepenište na ulazu u bočnu vrtanu terasu "Park palmi"

Figure 5. A small staircase at the entrance of lateral garden terrace "The park of palm trees"

Glavna staza koja se nastavlja od stepeništa prema moru završava vidikovcem s kamenim stolom i klupom ugrađenom u ogradni zid. Staza okomita na ovu vodi do otvora u južnom zidu kuda se dalje ide do prostranih livada i Mrtvog mora. U otvoru zida su uočljive su metalne kuke koje su nekoć nosile vrata.

Na suprotnom kraju staza vodi do manjeg kamenog stepeništa (slika 5) kojim se pristupa u "Vrt palma". Na samom ulazu u ovu najmanju vrtanu terasu raste vjerojatno najstariji i najveći cikasa u Dalmaciji, visok 5m (do lisne rozete); a na suprotnom kraju prema sjevernom izlazu nalazi se još jedan visok 2,9 m (oštećen u ratu 1991.-1992.). U središtu između ova dva cikasa nalazi se kameni postament. Na njemu je, prema razglednici s početka XX. stoljeća bila postavljena bista dječaka sa šeširo (slika 6), a

gredice s palmama niskim trajnicama i cvijećem su bile porubljene rubnjacima u obliku akantova lista. Osim cikasa H i r c još spominje palme: veliku i malu žumaru (*Chamaerops humilis* L., *Trachycarpus excelsa* Wendl.), običnu datulju (*Phoenix dactylifera* L.), te bršljan (*Hedera helix* L.) i ruže (*Rosa* sp.) po okolnim zidovima. Danas u parku možemo naći lijepe primjerke niskih žumara koje su se izvile u potrazi za suncem, pitospor, lovorike, šest kokulusa (*Coccolus laurifolius*) i kanarsku palmu (*Phoenix canariensis* Webb.).

Slika 6. Skulptura dječaka sa šeširom na kamenom postamentu u "Parku palmi" (razglednica s početka XX. stoljeća)

Figure 6. The statue of a boy with a hat on the stone pedestal in the "Park of palm trees" (a picture - postcard from the beginning of the 20 th century)

U jugoistočnom kutu ovoga parka ostaci su građevine koji oblikom podsjećaju na kapelicu s nišom u apsidi, a vjeruje se da je kapelica bila namijenjena Maksimilijanovoj ženi Šarloti.

Izlaz u zapadnom ogradnom zidu građenom od lomljenog kamena, vodi prema većoj površini zasađenoj drvoredom kanarskih palmi. Sačuvani betonski okviri potvrđuju da se ova površina prije koristila kao rasadnik, međutim oni su danas zapušteni pa bi ih trebalo ukloniti ili iskoristiti za uzgoj bilja kojima bi se ukrašavale gredice i obnavljali lokrumski nasadi.

Slika 7. Kameni postament u "Maksimilijanovom parku"

Figure 7. A stone pedestal in "Maximilian's park"

Iz vrta palma preko kamenih stepenica uz istočni ogradni zid ulazi se u treću vrtnu terasu zvanu "Maksimilijanov park" koji je u razini klaustarskih vrtova. U središtu je postavljen lijepo izrađeni kameni postament (slika 7), a uz rubove rastu tri tise i tri velika cikasa visoka oko 3,75 m. Velika zima početkom šezdesetih godina XX. st. smrznula je četiri u kvadrat posađene kanarske palme od kojih su sačuvani samo panjevi. Uz sjeverni ogradni zid građen od lomljenoga kamena, povišeni je pojas vrtnog tla zasađen pitosporom, gorkim narančama (*Citrus aurantium L.*) i niskom palmom žumarom. Ovu povišenu gredicu porubljuje kameni zidić (klupa) profiliranog ruba, sa središnjim konkavnim dijelom u kojemu je danas smještena drvena klupa.

U gredici uz zapadni zid porubljenom kamenjem, rastu niska palma žumara i suručica. Živica od suručice nalazi se i na suprotnoj istočnoj strani, razgraničavajući ovaj park od kućnog vrta jedne od dviju obitelji koje žive na Lokrumu.

Maksimilijanov ladanjski kompleks skromnih je razmjera. Uostalom, cijeli otok je pretvoren u perivoj što je vlasniku ostavljalo dovoljno, čak i previše prostranstava i raznolikosti za kojima je težio čovjek svestrane kulture.

DVA PROJEKTA AUSTRIJSKIH ARHITEKATA IZ 1867. G.

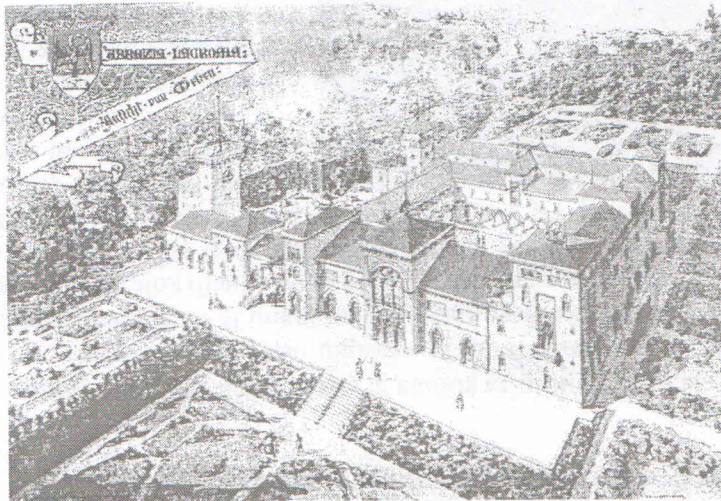
Projekte za izgradnju ladanjske rezidencije u Trstu - "Miramare" i na Lokrumu, te carske rezidencije u Meksiku (Olindo pokraj Cueravaca) Maksimilijan je povjeravao svojim najboljim arhitektima s kojima je usko

surađivao . Stoga ne čudi što je iz težnje za savršenstvom radio po nekoliko projekata pregradnje. Poznata su dva projekta vezana uz Lokrum (Andres, 1987) i djelo su austrijskih arhitekata Segenschmida i Hofmanna, dok bi detaljna istraživanja u bečkom arhivu kao i dvorcu Miramare u Trstu mogla dodati još podataka.

1. Projekt Segenschmida (crtež 4)

Projekt je predviđao zatvaranje zapadne strane kompleksa i dogradnju prostora između dva klaustra, čime bi se prostoru gotičko-renesansnog klaustra ponovno vratila cjelovitost, odnosno dogradila bi mu se dva krila trijemova koja su srušena u potresu 1667. g. Na istočnoj strani zdanja ucrtan je Maksimilijanov ljetnikovac koji je zasigurno već bio nadograđen početkom šezdesetih godina XIX st.

Crtež 4. Segenschmidov projekt za Lokrum iz 1867. godine (izvor Andres, 1987)
Drawing 4. The Segenschmid's project for Lokrum from 1867.

Zapadna strana svojevrsna je građevno-arhitektonska mješavina jasno izraženog neogotičkog stila: veliki lučni prozori (bifore, trifore) i vrata, razigrani krovovi s isturenim kulama ...

Pristupni vrtovi od luke Portoč do dvorskog sklopa oblikovani su geometrijski s okomitim stazama na čijim sjecištima su formirani pravilni kvadratni ili kružni likovi.

Postor *južno od samostana* (današnje livade i dječje igralište) jednostavno je podijeljen na pravilne likove s naglašenim rubovima od gustog zelenila.

Stari klaustar uređen je kao slobodnije oblikovana otvorena površina, sa sačuvanom arheološkom zonom i ruševinama crkve sv. Marije.

Ispod samostana s njegove zapadne strane formirane su i podzidovima naglašene *ograđene vrtne terase*. Na veliku prostranu vrtanu terasu pristupa se kamenim stepeništem, a od nje u pravcu prema moru vodi glavna staza. Vjerojatno je ovu stazu po sredini sjekla još jedna na nju okomita. Vidljive su i dijagonalne staze unutar svakog pojedinačnog manjeg vrtog polja na čijim sjecištima je nastao mali kvadratni lik.

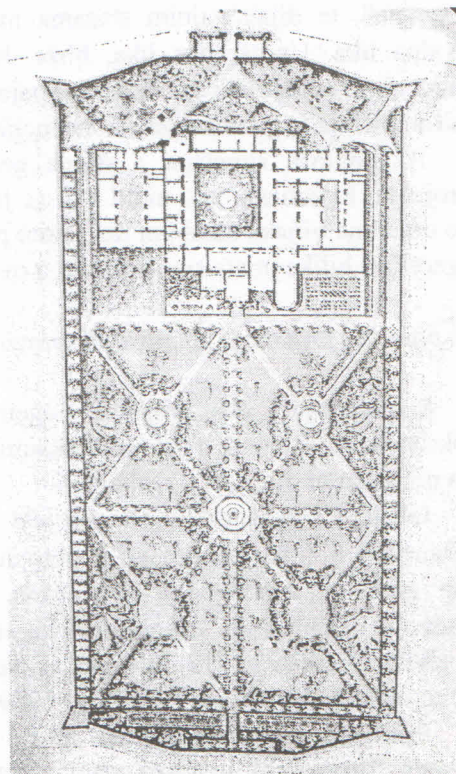
Sjevernije od ove terase nalazi se još jedna geometrijski oblikovana vrtna terasa. Ona je također podijeljena dvijema okomitim stazama na čijem sjecištu je postavljena fontana, a postoje i postrane šetnice.

2. Hofmannov projekt (crtež 5)

Projekt je predvidio potpuno ograđivanje Maksimilijanove samostanske i ladanjske rezidencije kao i njegovih najintimnijih vrtnih prostora. Na uglovima "zidina" postavljena su četiri "bastiona", a na ulaznoj istočnoj strani dvije "kule", tako da cijeli prostor poprima karakteristike utvrde.

Crtež 5. Hofmannov projekt za Lokrum iz 1867. godine (izvor Andres, 1987)

Drawing 5. The Hofmann's project for Lokrum from 1867.

Iz tlocrtnog prikaza uočavaju se građevinske promjene na istočnoj fasadi i unutar arheološke zone, kao i dogradnja zapadne i sjeverne strane.

Staze i vrtne površine na ulazu u dvorac oblikovane su slobodnije, ali ipak sa simetrijom. Postranim šetnicama uz bočne fasade omogućena je komunikacija s vrtom u prednjem dijelu sklopa.

Prostor klaustrskog vrta podijeljen je dvijema okomitim stazama s kružnim likom u središnjem dijelu i naglašenijim zelenilom uz rubove arkada.

Najveći dio ovog projekta zauzima velika *geometrijski oblikovana vrtna terasa* orijentirana prema morskoj strani. Zanimljivo je primijetiti da je Hofmann predvidio dugačku, pergolom natkrivenu šetnicu koja prati rubove "zidina" uz južnu, zapadnu i sjevernu stranu. Inače ovi zeleni trijemovi-pergole imaju dugačku tradiciju unutar dubrovačkih renesansnih vrtova.

Vrtna terasa podijeljena je dvijema okomitim stazama u čijem središtu je "sjenica", te dijagonalnim stazama na čijim sjecištima su formirana četiri ovalna lika. Unutar dva lika, bliže dvorcu, postavljene su dvije fontane s uređenim "cvijetnim" gredicama. Spajanjem kraćih stranica dijagonala nastao je romb čime je geometrijska koncepcija oblikovanja dodatno naglašena.

Aksijalnost, simetrija, i stroga geometrija vrlo lako se čitaju u ovom projektu. Egzotizam kao trend koji se javlja u XIX. stoljeću prepoznatljiv je i po crtežima biljaka na ovom tlocrtnom prikazu, te je jasno da su mnoge strane i egzotične biljke imale svoje mjesto u ovom vrtu.

Usporedba projekata i današnjih vrtova

Uspoređujući oba projekta, Segenschmidov i Hofmannov s današnjim lokrumskim vrtovima u sklopu Maksimilijanove ladanjske rezidencije, jasno je da ni jedan ni drugi nisu realizirani.

Gledajući Segenschmidov projekt i postojeće stanje zaključujemo da: "Današnji ljetnikovac gotovo u potpunosti odgovara jednom (malom) dijelu tog golemog zamišljenog kompleksa, koji je pokrivao i prerastao cijelo područje nekadašnjeg samostana. Moguće je pretpostaviti da se Segenschmidt, u cjelini projekta, prilagodio već izgrađenom dijelu na kojemu je investitor očito osobno sudjelovao (Č o r a k, 1989)."

Pristupni vrtovi oblikovani su po istom konceptu, arheološka zona je također pretvorena u manji vrti prostor kao i gotičko-renesansni klaustar.

Izražena je raščlanjenost i terasiranost vrtnih površina, koje su formirane u širini rezidencije, s monumentalnim stepeništem.

Drugi, tlocrtni projekt arhitekta Hofmanna više je studijskog tipa i osim koncepta oblikovanja vrtne terase nema baš neko uporište na terenu. Za razliku od postojeće tri terase ovaj projekt predviđao je samo jednu pravokutnu terasu. Usporedimo li je s najvećom postojećom koja je pak kvadratnog oblika, zaključujemo da su jednako koncipirane jer obje imaju dvije glavne i dvije dijagonalne, okomito postavljene staze s formiranom zvijezdom u centralnom dijelu. Glavna osovina ide preko središta klaustarskog vrta završavajući na vidikovcu. Međutim u Hoffmanovom projektu svi vrtni likovi su izduženiji što proizlazi iz njihovog osnovnog oblika.

Očito je da ova dva projekta nisu izvedena na terenu, ali je ipak potrebno istaknuti nekoliko značajnijih podudarnosti vezanih uz danas postojeću oblikovnu osnovu i glavnu ideju Hofmannovog i Segenschmidovog projekta, a to su: stroga geometrija i simetrija s naglašenim osovinama proizašlim iz koncepta historicizma, te cjelina i integracija ladanjskog objekta s okolnim vrtnim prostorima.

OBNOVA LOKRUMSKIH VRTOVA

Za potpunije razumijevanje i upoznavanje vrtne arhitekture otoka Lokruma, povijesne vrijednosti njegovih vrtova i perivoja, dovoljno je pročitati opise lokrumskih vrtova i pogledati razglednice s početka XX. st. da zaključimo koliko su vrtovi degradirali kako u oblikovnom smislu tako i po broju biljnih vrsta. Nestali su ukrasni detalji poput skulptura, ukrasnih rubnjaka, bilje se deformiralo i ostarilo.

Kako bi se povijesnim vrtovima vratio izvorni karakter i obilježja potrebno je iz njega ukloniti sve spontano izraslo raslinje koje nije moguće uklopiti i podrediti strogom režimu uređenja i održavanja. Zelena komponenta vrta u osnovi treba biti usklađena sa značajkama Lokruma kao povijesnog vrtno-arhitektonskog objekta, ali i kao osobite prirodne vrijednosti (Šišić, 1989 b).

Projekt obnove povijesnih vrtova otoka Lokruma prema sačuvanoj geometrijskoj matrici, zahtijeva prethodnu inventarizaciju i valorizaciju postojećeg stanja, te izradu idejnog projekta koji će proći proceduru stručne i

znanstvene revizije, nakon čega slijedi izrada izvedbenih projekata. Prvi korak učinjen je izradom idejnog rješenja u sklopu PUP-a na temelju terenskih istraživanja Bruna Šišića (1987.-1989.), čime su zadane osnovne oblikovne smjernice utemeljene u prethodnim studijama.

Težnja za obnovom vrtova i perivoja otoka Lokruma kao i njena što skorija realizacija, doprinijela bi prezentaciji, nažalost kod nas malo cijenjene sfere ljudskog djelovanja. Dubrovačko područje po pitanju vrtne umjetnosti, posebno razdoblja vezanog uz renesansu izuzetno je bogato, dok je iz vremena historicizma ostalo tek nekoliko većih objekata među kojima je i Lokrum.

ZAKLJUČAK

Bez velikih pretenzija vlasnika za isticanjem bogatstva, Maksimilijan Habzburški uz svoju ladanjsku rezidenciju uredio je vrtove i perivoje koji su se skladno isprepleli s postojećom vegetacijom otoka. Projekte izgradnje ljetnikovca i oblikovanja postojećih klaustarskih i okolnih vrtova povjerio je svojim najvjernijim arhitektima. Oni na Lokrum donose nove umjetničke trendove koji su ovladali Europom tijekom XIX., historicizam i egzotizam. Lokrum je izuzetno bogat i interesantan otok na kojemu se vješto isprepliću stara i nova arhitektura, prirodna i egzotična flora, geometrijski i slobodno formirani vrtni likovi i staze.

Danas su Maksimilijanovi vrtovi prilično degradirani i osiromašeni po broju biljnih vrsta, kamene plastike i ostalih ukrasnih vrtnih elemenata. Međutim, iz onoga što je preostalo lako je iščitati pravu vrijednost i osjetiti reprezentativnost nekoć brižno njegovanog i odmjereno uređenog vrta uz ladanjsku rezidenciju.

Potreba za očuvanjem, obnovom, kontinuiranom brigom i dostojnom prezentacijom povijesnih vrtova sve je naglašenija. Istraživanja vezana uz noviji povijesni razvoj i oblikovanje lokrumskih perivoja prilog su sveukupnom nasljeđu krajobrazne arhitekture na području Dubrovnika.

Lokrumski vrtovi nezaobilazan su dio hrvatske povijesti i kulture, te potvrda pripadnosti europskoj kulturi i vrtnoj umjetnosti. Stoga je naš zadatak da povijesne vrtove istražimo (a ne preoblikujemo) prema europskim kriterijima, a svijest o potrebi očuvanja krajobrazne baštine nametnemo kao imperativ.

LITERATURA

- Andres, F.** (1987): Scienziati ed artisti austriaci - al servizio dell' imperatore Massimiliano. Katalog izložbe: Massimiliano da Trieste al Messico. Trieste. str. 105, 115, 172.
- Arnold, Z.** (1938): Slike iz vrtova Dalmacije (Parkovi na Lokrumu i Lopudu). Naš vrt, svezak 3-4, Zagreb. str. 49-55.
- Brailo, N.** (2000): Vrtovi u sklopu bivšeg benediktinskog samostana na otoku Lokrumu. Diplomski rad. Zagreb. str. 47, 52.
- Čorak, Ž.** (1989): Lokrum u srednjoj Europi. Monografija "Otok Lokrum"- Zbornik radova sa Simpozija održanog od 8.-11.09. 1987. u Dubrovniku. Zagreb. str. 207-211.
- Dokument (10.01.1995) kojim se obavještava "Hrvatsko povjerenstvo za su-radnju s UNESCO-om" o proširenju UNESCO-ove zone zaštite grada Dubrovnika (1979. god. Dubrovnik je upisan u UNESCO-ov registar svjetske kulturne baštine), na kontaktnu zonu grada i otok Lokrum
- Fisković, C.** (1963): Lokrumski spomenici. Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU XI. 1-2. Zagreb. str. 47-65.
- Foretić, M.** (1990): Massimiliano e Ragusa. Katalog "Abitare la periferia dell' imperio nell' 800". Trieste. str. 94.
- Hirc, D.**, (1905): Prirodni zemljopis Hrvatske. Knjiga 1 - Otok Lokrum. Zagreb. 661-668.
- Šišić, B.** (1991): Dubrovački renesansni vrt - nastajanje i oblikovna obilježja. Dubrovnik. str. 46.
- Šišić, B.** (1989 a): Otok Lokrum- Izuzetan perivoj u gradskom prostoru Dubrovnika. Monografija "Otok Lokrum"- Zbornik radova sa Simpozija održanog od 8.- 11.09. 1987. u Dubrovniku. Zagreb. str. 165-182.
- Šišić, B.** (1989 b): Povijesni razvoj i oblikovna obilježja lokrumskih vrtova i perivoja. Studija uz PUP "Otok Lokrum". Dubrovnik
- Visiani, R.** (1863): Sulla vegetazione e sul clima dell' isola di Lacroma in Dalmazia. Trieste. str. 1-16.
- Vojnović, L.** (1922): Jedna istorijska šetnja. Zagreb. str. 97-98.

Fotografije 1, 2, 4, 5, 7- (autor Nikolina Brailo)

Adresa autora - Author's address:

Nikolina Brailo, dipl.ing.agr.

Centar za povijesne vrtove i razvoj krajobraza - Dubrovnik,

pri Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu

20 000 Dubrovnik

Don Frana Bulića 4, pp 282